

УДК 342.727

О.В. Дорохов¹, О.В. Скакаліна²¹Харківський національний економічний університет, Харків²Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Полтава

ЛІЦЕНЗІЙНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Обґрунтовано актуальність і необхідність забезпечення законності користування комп'ютерним програмним забезпеченням, як інтелектуальною власністю. Проаналізовано поняття ліцензійного, відкритого та вільного програмного забезпечення. Наведено види ліцензій на програмні продукти, існуючі в світі стандарти відкритого програмного забезпечення. Розглянуто переваги і недоліки використання вільного та відкритого програмного забезпечення. Викладено послідовність дій для підтвердження законності використання безкоштовного програмного забезпечення, отриманого з інтернету, і подібних джерел.

Ключові слова: інтелектуальна власність, ліцензійне, відкрите, вільне програмне забезпечення.

Вступ

Постановка проблеми та аналіз літератури. Питання користування комп'ютерними програмами, як інтелектуальною власністю, набувають важливого значення в умовах глобальної інформатизації. Згідно законодавства багатьох країн, в тому числі Україні, програмний продукт і його код охороняється авторським правом, яке дає правовласнику владу над зміною, розповсюдженням, використанням програми, включаючи випадки, коли вихідний код опубліковано [1, 2].

Сила авторських прав так велика, що навіть просте вивчення внутрішньої структури програми, або спроби виправлення виявлених в ній помилок шляхом дизасемблювання можуть переслідуватися [3]. Для захисту інтересів виробники комп'ютерів і програмного забезпечення (ПЗ) використовують ліцензії – вид договору між власником авторських прав і користувачем програмного забезпечення.

Ліцензія визначає використання та поширення ПЗ, захищеного авторським правом. Як правило, ліцензія на ПЗ дозволяє одержувачу використовувати одну або кілька копій ПЗ, причому без ліцензії таке використання розглядалося б як порушення авторських прав виробника, розповсюдженця, розробника ПЗ. Ліцензія виступає гарантією, що видавець, якому належать права на ПЗ, не подасть до суду на того, хто нею користується.

Зараз активно ведеться дискусія про використання ліцензійного та вільного ПЗ [3, 4]. Інтерес до вільного ПЗ зріс з двох причин. Перша – економічна криза, друга – недостатнє розуміння того, що ж є вільне програмне забезпечення. Перша причина зрозуміла. В період кризи підприємства особливо економічні. Вартість проекту з інформаційних технологій (інформаційного забезпечення загального проекту) складається з вартості комп'ютерного обладнання, ліцензій на ПЗ, його супроводу. Тут з'ясовується, що є якийсь вільне ПЗ, яке нічого не коштує. Виникає бажання на нього перейти і досягти економії. Друга причина полягає в тому, що безкоштовне ПЗ несе з собою ряд проблем, які не враховуються його потенційними користувачами.

Сьогодні перед багатьма підприємствами і навчальними закладами гостро стоїть проблема ліцензування ПЗ. Якщо немає можливості купити ліцензію (це досить дорого), існує тільки одне рішення – пошук альтернативних безкоштовних ПЗ [5]. Всупереч думці, що склалася (дешевше, отже, гірше), безкоштовне ПЗ не поступається функціонально багатьом комерційним розробкам, оскільки в його розробці також беруть участь висококваліфіковані програмісти з усього світу. Таке ПЗ вільно розповсюджується, доступне в інтернеті, дозволене для використання як в освітніх, так і в комерційних цілях з отриманням прибутку.

Формулювання цілі статті. Відповідно, ціллю статті є опрацювання питань ліцензійності ПЗ та вироблення практичних рекомендацій щодо правомірного використання вільного ПЗ.

Основна частина

Ліцензійне, відкрите й вільне програмне забезпечення. Сучасні ліцензії на ПЗ поділяються на дві групи: невірні (власницькі, пропріетарні, напіввільні) і ліцензії вільного, відкритого ПЗ. Їх відмінності сильно впливають на права кінцевого користувача у відношенні програми.

Термін пропріетарне ПЗ (proprietary software) походить від proprietary – приватне, патентоване, у складі власності та software – програмне забез-

печення. Таке ПЗ є власністю авторів і не задовольняє критеріям вільного ПЗ. Основною характеристикою пропрієтарних ліцензій є те, що видавець ПЗ дозволяє використовувати одну (кілька копій) ПЗ, але залишається правовласником всіх їх. Всі права залишаються за видавцем, а користувачеві передається обмежений набір чітко окреслених прав. Для пропрієтарних ліцензій типово перерахування умов, заборон варіантів використання, навіть тих, які без цієї заборони були дозволені авторським правом [5].

Прикладом пропрієтарної є ліцензія на Microsoft Windows, яка включає великий список заборонених варіантів використання (зворотня розробка, одночасна робота кількох користувачів, розповсюдження тестів характеристик). При застосуванні пропрієтарної ліцензії користувач має прийняти її, бо власником ПЗ є не він, а видавець програми. Інакше користувач взагалі не може працювати з ПЗ.

На відміну від пропрієтарних, вільні та відкриті ліцензії не залишають права на конкретну копію ПЗ видавцеві, а передають найважливіші з них (4 свободи ПЗ) кінцевому користувачеві, який стає власником. Користувач за замовчуванням отримує важливі права, які закон про авторське право дає власнику копії, а всі авторські права на ПЗ, як і раніше, залишаються у видавця.

Прикладом вільної ліцензії є GNU General Public License (GPL), яка дає користувачеві право поширювати ПЗ під цією ліцензією, брати участь у зворотній розробці, змінювати ПЗ. Але перераховані права зобов'язують користувача ПЗ під GPL підкорятися певним правилам, наприклад, зміни ПЗ, зроблені користувачем і поширені далі, повинні супроводжуватися вихідним кодом [6, 7].

Головною відмінною рисою вільних ліцензій є те, що користувач вільний приймати або не приймати їх. Працювати з ПЗ можна і без ліцензії. Однак якщо потрібні додаткові права, які дає ліцензія (на поширення ПЗ, надання доступу до нього), слід прийняти ліцензію і діяти в її рамках.

Відкрите ПЗ (open source software) – це ПЗ з відкритим кодом (текстом програми, написаним на мові програмування). Код такого ПЗ доступний для перегляду, вивчення, змін, що дозволяє користувачеві доопрацьовувати ПЗ, використовувати код для створення нового ПЗ, виправлення помилок – через запозичення коду або вивчення алгоритмів, структур даних, технологій, методик та інтерфейсів (код може доповнювати документацію, а за відсутності такої сам є документацією). Відкрита ліцензія не вимагає, щоб ПЗ було безкоштовне.

Але переважна більшість відкритого ПЗ є для кінцевих користувачів безкоштовною.

Вільне ПЗ надає користувачу свободу необмеженої установки, запуску, вільного використання, вивчення, поширення, зміни (вдосконалення) ПЗ. На відміну від поняття copyleft, що означає захист авторським правом, ПЗ з відкритим доступом називається copyleft, і дає право копіювати і використовувати його на свій розсуд.

Існують чотири загальноприйняті критерії вільного ПЗ [8]. Вони обумовлюють права, що автори вільного ПЗ передають користувачеві:

- ПЗ можна використовувати з будь-якою метою;
- ПЗ можна вивчати, адаптувати для своїх цілей, умовою цього є доступність коду ПЗ;
- копії ПЗ можна вільно поширювати;
- ПЗ можна покращувати, публікувати та розповсюджувати свою поліпшену версію.

Перераховані принципи обумовлюють тільки доступність текстів ПЗ для загального використання і права користувача, що отримав код ПЗ, але не стосуються фінансових відносин, в тому числі не припускають безоплатності. Часто виникає плутанина, бо free по-англійськи означає не тільки вільне, а й безкоштовне, і нерідко вживається відносно безкоштовного ПЗ, яке не має плати за використання, але недоступне для зміни, тому що його тексти не опубліковані. Таке безкоштовне ПЗ не є вільним. Більш того, вільне ПЗ можна поширювати за плату, дотримуючись критеріїв свободи: кожному надається право отримати тексти ПЗ без додаткової плати, змінювати їх, поширювати далі. Будь-яке ПЗ без цього права є невільним незалежно від інших умов.

Найбільш відомим ресурсом вільного ПЗ є Free Software Directory – каталог вільного ПЗ організації Free Software Foundation (FSF) і Портал вільного програмного забезпечення. Фонд вільного ПЗ (FSF) є міжнародною громадською некомерційною організацією для підтримки руху вільного ПЗ та проекту розвитку вільних ліцензій ПЗ GNU (GNU – рекурсивний акронім від GNU's Not UNIX – GNU – не UNIX). Є також російськомовні портали вільного ПЗ.

Види ліцензій та стандарти відкритості. Існує кілька основних видів безкоштовних ліцензій для ПЗ [7, 9]. Першою є GNU-GPL, універсальна загальнодоступна ліцензія (General Public License), що підтримує вільне розповсюдження з відкритим кодом. Вона дозволяє модифікування, копіювання, поширення, комерційне використання, є й обмеження використання. Прикладом є операційна система Linux.

Наступною стала GNU-GPL2 – доопрацьований варіант попередньої ліцензії. Доповнення полягає в тому, що обов'язково повинен поширюватися код (текст ПЗ) або до нього забезпечений

вільний доступ. Зараз діє третя версія цієї ліцензії GNU-GPL3.

Існує ліцензія GNU-LGPL (Lesser GPL), що є більш обмеженою. Зокрема, виключається передача прав на супутні основному ПЗ програмні бібліотеки.

Ліцензія університету Берклі BSD-License (Berkeley Software Distribution) є найбільш вільною. Тут ПЗ можна модифікувати, вільно використовувати, але авторство залишається за творцем ПЗ. Надається право використання в сторонніх розробках, і на відміну від GPL, можна далі зробити ПЗ закритим.

Ліцензія FreeBSD відповідає вільному ПЗ з відкритим кодом. Але в даному випадку розробник, який вніс свої доробки, має право поширювати ПЗ платно. Прикладом є операційна система (ОС) Linux-XP – допрацьована ОС Linux, вже не безкоштовна (бюджетний аналог Windows).

Ряд виробників ПЗ використовує власні ліцензії. Для проекту Mozilla використовується MPL (Mozilla Public License). Sun Microsystems застосовує CDDL (Common Development and Distribution License), яка дозволяє розповсюдження ПЗ разом з кодами. Однак початкового розробника потрібно повідомляти про всі зміни в коді. Microsoft використовує EULA (End User License Agreement) – ліцензійні угоди з кінцевим користувачем. При купівлі комп'ютерів разом з встановленням в них ПЗ застосовується ліцензія OEM. Тоді права на ПЗ надаються при його поставці разом з купленим обладнанням (так зване передвстановлене ПЗ). Тут мають місце деякі обмеження, зокрема, використання тільки на комп'ютері, з яким було придбано ПЗ.

І нарешті, є ліцензії для тестових версій. Це Trial – версія ПЗ з обмеженим ознайомчим періодом (з закінченням якого ПЗ перестає працювати і для подальшого використання треба придбати ліцензію) і Demo – демонстраційний режим ПЗ без обмежень періоду роботи але зі звуженим функціоналом (не всіма можливостями ПЗ можна скористатися – деякі просто не активні, не працюють).

Особливості використання вільного та відкритого програмного забезпечення. Практика використання ПЗ свідчить, що користувачі продовжують використовувати невільне ПЗ з ряду причин:

– у країнах, де порушення авторського права не переслідується і є звичайним, немає стимулу переходити на вільне ПЗ;

– користувачі, звиклі до пропрієтарного ПЗ, не хочуть витрачати час на вивчення вільного аналога, якщо це не дає прямої економічної вигоди в короткий термін;

– в деяких галузях мало або взагалі немає вільного ПЗ високої якості (ПЗ, де частка роботи програміста мала порівняно з художником, редактором);

– галузі, що розвиваються, для яких мало придатних до використання загальноприйнятих алгоритмів (машинний переклад, розпізнавання мови, синтез мови) та потрібна ручна обробка великої кількості текстових або аудіоданих;

– галузі, пов'язані зі складною високооплачуваною роботою (фотообробка, інженерне проектування), бо створити ПЗ, близьке за якістю до власницьких стандартів де-факто дуже важко, а тому вільних аналогів менше, ніж в інших галузях і користувачеві не завжди вдається знайти потрібне вільне ПЗ;

– галузі, де існують платні стандарти де-факто;

– для апаратного забезпечення у галузях, де панує лише кілька виробників;

– власницьке ПЗ так популярне, що користувачі не знають про існування інших подібних ПЗ;

– власницьке ПЗ часто використовує власні формати даних, опис яких відсутній у вільному доступі, тому ускладнює несумісність з іншим ПЗ або форматами (замикання на постачальника);

– через стартову малу поширеність відкритого рішення, його виробник не може підвищити фінансування і надати якісну підтримку свого ПЗ.

Розглядаючи питання вибору між вільним і платним ПЗ слід враховувати наступні обставини.

Відповідальність – за вільне ПЗ ніхто не відповідає. Якщо воно не працює, нікому пред'явити претензії. Ніхто не компенсує витрати, збитки, що можуть виникнути при некоректній роботі такого ПЗ.

Кадри – щоб працювало вільне ПЗ, необхідні витрати (які раніше вкладалися в ліцензії), інвестиції у власні комп'ютерні відділи (фахівців) або оплата аутсорсингових комп'ютерних ІТ компаній.

Економія тут не завжди можлива, бо професійна ІТ компанія краще керує програмістами, ніж директора своїми ІТ відділами. Тому часто (економічно) вільне ПЗ перекладає частку вартості ПЗ на клієнта.

Практичне підтвердження законності використання безкоштовного програмного забезпечення. Як зазначалося, ПЗ з відкритим доступом можна вільно копіювати і використовувати. Однак в Україні користувачу такого ПЗ може загрозувати відповідальність за формальне порушення авторських прав [10].

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону України (ЗУ) «Про авторське право та суміжні права», ПЗ є

об'єктом авторського права [11]. Незважаючи на світове поширення відкритого ПЗ, законодавство України не визнає його таким, вважаючи можливість, зумовлені ліцензіями GPL, порушеннями авторського права.

Цивільний кодекс (ЦК) вимагає укладення договору з передачі прав інтелектуальної власності письмово [12]. Отже, потрібно укласти договір, що містить умови, передбачені законодавством. Тобто слід перерахувати всі права, що надаються GPL, включаючи модифікацію ПЗ, можливість його комерційного розповсюдження. Але GPL передбачає безоплатність ПЗ. Проте ст. 33 ЗУ «Про авторське право та суміжні права» передбачає, що обов'язковою умовою авторського договору є винагорода. Тому варіант укладання авторського договору для безкоштовного ПО виключається.

Практика показує, що варіантом є укладення ліцензійної угоди згідно ст. 1109 ЦК [12]. Така угода передбачає надання невиключної ліцензії, що дозволяє одержувачу вільно використовувати ПЗ, виконуючи ліцензійні обмеження. Але слід мати на увазі, що договір розпорядження правами інтелектуальної власності є письмовим, інша форма робить його нікчемним (ч. 2 ст. 1107 ГК) [12, 13]. Письмова форма є паперовим текстом, підписаним сторонами і скріпленим печатками юридичних осіб.

При установці вільного ПЗ паперову форму ліцензійної угоди часто замінює електронна. Це допустимо, тому що згідно ст. 207 ЦК угода може вважатися письмовою, якщо воля її учасників і зафіксована електронними засобами зв'язку [12]. При цьому можна використовувати електронні цифрові підписи за ЗУ «Про електронний цифровий підпис» та «Про електронні документи та електронний документообіг» [14, 15]. Але необхідні підписи всіх сторін угоди, а стандартна ліцензійна угода на ПЗ (пропонована, наприклад, при першій установці ПЗ на комп'ютер) не має підписів у звичайному розумінні. Користувач просто робить відмітку (кляцання мишею) у відповідному віконці (зазвичай – «Я згоден з умовами ліцензійної угоди»). Існує думка, що при цьому не відбувається чітка ідентифікація користувача, порушення авторського права має місце і можливі санкції. На наш погляд, договір в такій формі відповідає ЗУ і є формою публічної оферти, ПЗ передається з відкритим кодом, тому індивідуалізація користувача не обов'язкова. З'являється обгорткова ліцензія, яка отримується разом з ПЗ (приклад – купівля ОС Windows). Саме відкриття коробки (упаковки) з носієм, що містить ПЗ, є дією покупця, що підтверджує його згоду на настання відповідних правових наслідків.

Для аналогії розглянемо проїзд у міському громадському транспорті. При посадці пасажир автоматично погоджується з умовами перевезення (маршрут, вартість), вираженими публічною офертою. Сідаючи в транспорт, користувач автоматично погоджується з умовами перевезень. Аналогічна ситуація при отриманні ПЗ з Інтернету (диск). І хоча згідно з п. 4 ч. 1 ст. 203 ЦК умовою дійсності угоди є дотримання законодавчо визначеної її форми, ст. 215 ЦК зазначає, що недотримання цієї норми не є підставою для недійсності угоди [12]. З викладеного випливає, що необхідні певні зміни в ЗУ «Про авторське право та суміжні права» [11]. Бажано зафіксувати норму, що узаконює укладення ліцензійного договору для ПЗ шляхом вчинення конклюдентних дій (розкриття упаковки є згодою з умовами ліцензії, скачування ПО означає його укладання).

При практичному використанні безкоштовного ПЗ важливим є питання забезпечення правомірності знаходження його на комп'ютерах кінцевих користувачів. Використання замість платних ПЗ безкоштовних аналогів вимагає певних дій. Якщо безкоштовне ПЗ завантажено з сайту розробника на його умовах (акцепт публічної оферти), доцільно виконати наступні кроки, підготувати документи й дані (для надання їх при перевірці ліцензійності ПЗ) [16].

Треба встановити інтернет-адресу сайту виробника ПЗ (скачування). Слід звернути увагу на розділи сайту, де розміщені дані про безкоштовність скачування ПЗ і подальшого вільного використання.

Бажано зробити скріншот (копію екрану під час знаходження на сайті), роздрукувати його та текст-інформацію з сайту, переклавши її українською.

Далі слід роздрукувати текст ліцензійних угод для даного ПЗ, їх можна знайти в Інтернеті. Такі ліцензії мають силу без підпису і печатки ліцензіара. Якщо текст на іноземній мові, бажано виконати нотаріально завірений переклад українською.

Часто вільне ПЗ має унікальний ідентифікаційний код примірника (зазвичай присвоюється при скачуванні ПЗ з сайту або інсталяції ПЗ на конкретний комп'ютер). Потім на сайті виробника можна ввести цей код і переконатися, що він є, ПЗ використовується без порушень ліцензії, наданої виробником, на тому комп'ютері, куди воно скачувалося.

Висновки

На закінчення підкреслимо, що будь-яке ПЗ, зокрема, безкоштовне, супроводжує ліцензійна угода певного змісту, умови використання цього

ПЗ. Так, ПЗ може бути в безкоштовно дозволено використовувати лише в особистих цілях, а корпоративне використання може бути платним.

Уважне ставлення до питань законності, ліцензійності використання ПЗ є важливим чинником виключення порушень в комерційно-виробничій, освітній, іншій діяльності в умовах комп'ютеризації та використання інформаційних технологій в усіх сферах економіки та суспільного життя України.

Список літератури

1. Гороховський О.І. Інтелектуальна власність в галузі комп'ютерних технологій / О.І. Гороховський, І.С. Колесник. – Вінниця, 2007. – 145 с.
2. Дмитришин В.С. Інтелектуальна власність на програмне забезпечення в Україні / В.С. Дмитришин, В.І. Березанська. – К.: Вірлен, 2005. – 312 с.
3. Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 черв., 2008 р., Черкаси / Ред. А.І. Кузьмінський. – Черкаси, 2008. – 338 с.
4. Журавський В.С. Україна на шляху до інформаційного суспільства / В.С. Журавський, М.К. Родіонов, І.Б. Жиляєв. – К.: Політехніка, 2004. – 482 с.
5. Брауде М. Свободное программное обеспечение в организации / М. Брауде, Г. Гребнев, П. Протасов, А. Ралько. – М.: Интернет-Полиграфия, 2008. – 124 с.
6. Тяпкина Е. Правовой статус GPL в России // Компьютерра. – 2002. – №13. – С. 33-34.
7. Frequently Asked Questions about the GNU Licenses // Сетевой узел GNU.org. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.gnu.org/licenses/gpl-faq.html>.

8. Williams S. A Portrait of the Hacker as a Young Man. Free as in Freedom: Richard Stallman's Crusade for Free Software / S. Williams. – N.-Y.: O'Reilly Media, 2007. – 240 p.

9. Генеральная лицензия GNU / Середя С.А. // Сетевой узел «ПОтребитель». – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://consumer.nm.ru/gpl_ru.htm.

10. Воеводина А.А. Ліпих без ліцензії вне закона: о правовом регулировании свободного софта в Украине / А.А. Воеводина // Судебно-юридическая газета. – К.: 2010. – № 47. – С. 6-7.

11. Закон України про авторське право і суміжні права // Відомості Верховної Ради України. – К.: 1994. – №13. – С. 64.

12. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – К., 2003. – №№ 40-44. – С. 356.

13. Закон України про електронний цифровий підпис // Відомості Верховної Ради України. – К., 2003. – № 36. – С. 276.

14. Закон України про електронні документи та електронний документообіг // Відомості Верховної Ради України. – К., 2003. – № 36. – С. 275.

15. Белопольский Э. Язык ничтожной сделки / Э. Белопольский // Бизнес-адвокат. – М.,: 1997. – №22. – С. 9-10.

16. Дмитрик Н.А. Способы осуществления гражданских прав и обязанностей с использованием Интернет: автореферат дис. ... канд. юр. наук / Дмитрик Н.А. – М.: 2007. – 30 с.

Надійшла до редколегії 16.01.2012

Рецензент: канд. фіз.-мат. наук, ст. наук. співр. О.О. Можаяв, Національний технічний університет «ХПІ», Харків.

ЛИЦЕНЗИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

А.В. Дорохов, Е.В. Скакалина

Обоснована актуальность и необходимость обеспечения законности пользования компьютерным программным обеспечением, как интеллектуальной собственностью. Проанализированы понятия лицензионного, открытого и свободного программного обеспечения. Приведены виды лицензий на программные продукты, существующие в мире стандарты открытого программного обеспечения. Рассмотрены преимущества и недостатки использования свободного и открытого программного обеспечения. Изложена последовательность действий для подтверждения законности использования бесплатного программного обеспечения, полученного из интернета и подобных источников.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, лицензионное, открытое, свободное программное обеспечение.

LICENSE ASPECTS OF COMPUTER SOFTWARE

O.V. Dorokhov, E.V. Skakalina

The urgency and necessity of the rule of law to use computer-software as intellectual property is justified. The concepts of a licenses, open and free-software are analyzed. The types of licenses for software products that exist in the world and the standards of open source software are showed. The advantages and disadvantages of using free and open source software are described. The steps to confirm the legality of free software from the Internet and similar sources are recommended.

Keywords: intellectual property, licensing, open, free software.